
Spomini Slovencev na Jasenovac, Staro Gradiško in Lepoglavo. Zbral in uredil Jernej Borovnik-Bartol. Samozaložba, Šentjur 1998, 313 strani, ilustr.

Fenomen koncentracijskih taborišč vzbuja v širši zavesti še vedno močne asociacije na dogajanja, vezana na nacizem in fašizem ter drugo svetovno vojno, čeprav omenjena asociativna moč nedvomno relativno upada. Upadanje je posledica širšega zavedanja in spoznanja, da ta poguben pojav ni bil le domena nacizma in fašizma, ki naj bi s propadom - uničenjem tega sistema tudi sam ostal le še zgodovinski pojem, temveč da je bil lasten vsem totalitarnim sistemom in, da celo demokratski sistemi niso bili povsem odporni proti njemu. In drugič, neposredno izkustvo potrjuje, da so koncentracijska taborišča še vedno aktualno sredstvo omejevanja ali fizičnega uničevanja tistih pripadnikov družbe, ki so zaradi nacionalne, verske, politične ali kakšne druge različnosti "moteči" za določene dele družbe.

Ne glede na to bo tematika o nacistično-fašističnih taboriščih v zgodovini Slovencev ohranila trajno vidno mesto, saj je vrata "tovarn" prevzgoje, smrti ali "le" izkoriščanja človeških delovnih moči v času druge svetovne vojne prestopilo mnogo Slovencev. Ko govorimo o koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno, pogosto pomislimo na nacistična uničevalna ali koncentracijska taborišča, kakršni sta bili npr. v Auschwitzu ali Dachauu. Manj je bilo v naši zavesti tudi v času skupne jugoslovanske države prisotno dejstvo, da je uničevalna sla ustvarila nekaj najstrašnejših taborišč na evropskem zemljevidu tudi v jugoslovanskem prostoru. Gre za taborišča, ki jih je vzpostavil fašistoidni ustaški režim v Neodvisni državi Hrvatski in jih je predvsem označevalo nasilje ustaškega režima nad Srbi, Židi in Romi. Toda v njih so trpeli in umirali tudi Slovenci; k sreči v manjšem številu, kar je tudi eden izmed vzrokov, da smo Slovenci to problematiko sprejemali predvsem kot žgoč problem v hrvatsko-srbskih odnosih.

S knjigo *Spomini Slovencev na Jasenovac, Staro Gradiško in Lepoglavo* je v precejšnji meri zapolnjeno naše vedenje tudi o položaju tistih Slovencev, ki jih je usoda zanesla na Hrvatsko že pred drugo svetovno vojno, in predvsem tistih Slovencev, ki jih je tja izgnal nemški okupator s Štajerske in Gorenjske kmalu po okupaciji leta 1941 in so se tam znašli v primežu ustaškega režima. Poudariti velja, da ima knjiga značaj zbornika in da je značaj prispevkov precej raznorodni. Ugotoviti je še treba, da naslov povsem ne ustreza vsebini zbornika, saj vsebina ponekod presega sporočilnost naslova. Uredništvo se je namreč odločilo umestiti naslovno tematiko v širše okvire in ponuditi bralcu celovitejšo informacijo. Zato se je odločilo za prepletanje zgodovinskega in spominskega pristopa.

Avtorja uvodnih dveh prispevkov sta zgodovinarja prof. dr. Tone Ferenc in dr. Damijan Guštin. Pisca predstavita in analizirata širše okoliščine, ki so privedle do oblikovanja slovenske skupnosti na Hrvatskem. Le-ta je leta 1941 na območju NDH štela okoli 47.000 Slovencev, med katere je že všteto več kot 10.000 od nemškega okupatorja v letu 1941 izgnanih Slovencev, ki so "motili izvajanje nacističnih etnocidnih ukrepov v Sloveniji" (Ferenc). Dalje okarakterizirata ustaški režim v od nemškega in italijanskega okupatorja odvisni NDH, ki je sodil med najhujše režime, ki so jih okupatorji v Evropi tolerirali. Udejanjanje ustaške fašistoidne in nacionalistične ideologije je dobilo svoj zunanji izraz v množičnem

nasilju in uničevanju nehrvatskega prebivalstva in hrvatskih protifašistov vključno s komunisti.

Osrednje stvarno in obenem simbolno mesto v hierarhiji nasilstev ustaškega režima nedvomno pripada koncentracijskemu taborišču v Jasenovcu in z njim povezanima taboriščema v Stari Gradiški in Lepoglavi. Zadnji dve taborišči sta temeljili na kaznilniški tradiciji še iz avstroogrskih časov ter kraljeve Jugoslavije in so jih tudi Slovenci razmeroma že dobro poznali (v Lepoglavo so pred drugo svetovno vojno npr. množično zapirali tudi slovenske komuniste), medtem ko je taboriščni kompleks Jasenovac začel nastajati povsem na novo kmalu po ustanovitvi NDH, t.j. sredi leta 1941. Pravni okvir represije, ustaških taborišč, historiat in glavne karakteristike predvsem jasenovškega taborišča podaja v svoji razpravi Guštin, ki med drugim ugotavlja, da so omenjena taborišča pomenila za slovenski narod "po obsegu eno manjših, gotovo pa eno najgrozovitejših izkušenj, ki so jih doživeli Slovenci v vrsti koncentracijskih taborišč v drugi svetovni vojni". Že sama ta ugotovitev potrjuje smiselnost izida omenjenega zbornika, ne glede na to da so slovenski bralci že imeli možnost seznaniti se z grozotami v tem taborišču v dokumentarno-memoarski knjigi dr. Nikole Nikolića *Taborišče smrti Jasenovac*, ki je leta 1969 izšla tudi v slovenskem jeziku. Za razliko od Nikolićeve knjige pa je pričujoči zbornik napisan skozi prizmo usod in doživljanja slovenskih taboriščnikov, ki so pred tem praviloma morali že doživeti usodo izgnanstva s svojih domov. Njihova usoda je bila torej dvakratno trpka.

Knjiga prinaša nekaj daljših spominskih zapisov, poleg njih pa še krajše spominske utrinke, biografije in celo nekaj pesmi. Ponatisnjen je tudi tisti del Nikolićeve knjige, ki govori o kruti usodi šestih slovenskih duhovnikov, simpatizerjev osvobodilnega gibanja. Objavlja tudi še ne povsem popoln seznam Slovencev iz naslovnih treh taborišč, ki obsega nekaj manj kot 300 oseb.

Med nosilne spominske prispevke moremo uvrstiti zapise naslednjih treh avtorjev: urednika zbornika in predsednika odbora taboriščnikov Jerneja Borovnika - Bartola, Pepce Razbornik in Rada Palirja. Kljub spominskosti kot skupnemu imenovalcu teh prispevkov pa se v svojem pristopu oziroma sporočilnosti medsebojno precej razlikujejo.

Bartol pripoveduje o izgnanstvu in taboriščnem življenju bolj ali manj na ustaljen način osebne izpovedi. Njegova zgodba je tipična zgodba narodnostno zavedne slovenske družine, ki jo je nemški okupator izgnal sredi leta 1941 na Hrvaško, kjer si je morala v težkih razmerah sama zagotavljati najosnovnejše eksistencialne pogoje. Tam so se nekateri člani vključili v osvobodilno gibanje, bili aretirani in poslani v ustaška taborišča.

Razbornikova je avtorica dveh prispevkov in si zelo prizadeva osebno usodo umestiti v širši zgodovinopisni okvir. V prvem podaja pregleden historiat jasenovškega taborišča in oris sistema trpinčenja ter fizičnega uničevanja taboriščnikov. Drugi prispevek je osebnospominske narave in torej konkretizirani komplementarni del prvega prispevka. V njem prikaže razmere v taboriščih, kakor jih je sama spoznala, a jih je kljub doživetim strahotam bila sposobna diferencirano obravnavati (različni tretmani posameznih narodov, nihanja v stopnji ustaškega pritiska v posameznih obdobjih, občasno blažje ravnanje z ženskami kot z moškimi itd.). Pretresljivi so njeni stvarni opisi psihičnega propadanja človeka zaradi trpljenja in lakote, ko ga je gnal le še nagon po preživetju. V prikazanih krutih taboriščnih

razmerah se zdi njeno sporočilo, da je smrt postala vsakdanja zadeva, življenje pa srečolov - sicer človek ne bi mogel preživeti, težko sprejemljiva, a edina razumljiva razlaga človekovega vztrajanja pri življenju.

Pri Palirju imamo opraviti s svojevrstnim primerom "spominov na spomine", s tankočutno pripovedjo in izpovedjo osebe, ki je ob začetku vojne bila stara šele leto dni, toda z izgnanstvom ter izgubo obeh staršev v Jasenovcu globoko zaznamovana za vse življenje, čeprav se danes ne zaveda več popolnoma, do katere mere so njeni spomini rezultat neposrednega osebnega doživljanja vojnih strahot, od kod dalje pa so usedlina pripovedovanja drugih prič takratnega dogajanja. Čeprav ni razloga, da bi dvomili v verodostojnost osnovne črte Palirjeve nemile življenjske zgodbe iz zgodnjega otroštva, ki jo je že zaradi krutosti bilo vredno trajneje zabeležiti, je pomen njegovega prispevka še nekje drugje - namreč v psihološko poglobljeni študiji otroškega doživetja vojne in predvsem v živem pričevanju, kako globoko ali trajno lahko vojna zaznamuje otroško osebnost. V Palirjevem obsežnem prispevku se občuti, da ga je pisala strokovno večča roka. Avtor je namreč po izobrazbi psiholog in je s svojim prispevkom tudi v interdisciplinarnem smislu pomembno obogatil naše poznavanje tematike vojnega nasilstva. Glede na pričakovano ravnanje človeka, da se le-ta tudi v bodoče najbrž ne bo odrekel vojnem kot sredstvu za razreševanje konfliktov, v katere bodo neizogibno pritegnjeni tudi otroci, pa je vsaj tolažilna Palirjeva ugotovitev, da je on sam v intenzivnem podoživljanju vojne preteklosti vendarle prej izjema kot pravilo, ker v človeku praviloma deluje obrambni mehanizem izločanja obremenjujočih izkustvenih vsebin iz njegovega spomina.

Med pomembnejše sporočilnosti zbornika moremo uvrstiti ugotovitev, da Slovenci niso bili izpostavljeni ustaškemu nasilju zaradi narodnostne različnosti temveč zaradi svoje protifašistične opredelitve in aktivnega sodelovanja v osvobodilnem gibanju; v tem se je njihov položaj bistveno ločeval od pripadnikov srbskega naroda oziroma se izenačeval s položajem taboriščnikov Hrvatov. V narodnostnem oziru so jih ustaške oblasti namreč smatrale za nekakšne alpske Hrvate, kar je med drugim izkazovala črka "H", ki so jo poleg Hrvatov nosili tudi slovenski taboriščniki kot označbo pripadnosti hrvatski narodnostni skupnosti.

Najbrž je odveč ponovno poudariti, da tudi skozi tokratne pripovedi prihaja do izraza tista tragična razsežnost ustaških taborišč, ki jih razločuje celo od nacističnih - to so še posebej kruti načini ubijanja ljudi, uporaba hladnega orožja in stalna prisotnost skupine likvidatorjev v taborišču. Ob tem pa je treba ugotoviti, da so pripovedi izgnancev in taboriščnikov praviloma stvarne, sposobne diferenciranega pristopa. Nizanje stvarnih dejstev samo po sebi najbolj prepričljivo ustvarja verodostojno podobo vloge in funkcioniranja ustaških taborišč in ustaškega režima nasploh.

Med opaznejšo pomanjkljivost knjige, ki pa bistveno ne zmanjšuje njene vrednosti, moremo uvrstiti odsotnost uredniške moči v zadnji fazi dela. Zaradi tega se nekatere vsebine po nepotrebem ponavljajo, nekatere kratke prispevke, kadar gre za istega avtorja, pa bi bilo smotrno združiti v večje celote. Najdemo tudi nekaj nasprotujočih si podatkov itd. Eden večjih nepotrebni spodrseljavev zadeva število jasenovških žrtev. Čeprav je ta tematika navzoča v javnih razpravah že dolgo časa in je znano, da se je v preteklosti pretiravalo v navajanju števila žrtev, je škoda, da se pretirane ocene pojavljajo tudi v najnovejši literaturi. Še bolj je nerodno, če bralec v isti knjigi naleti na dva bistveno različna podatka, kakor se

je to zgodilo v našem primeru. Tako na straneh 22-23 v izčrpniji analizi manipulacije s številom jasenovških žrtev in metodoloških problemih v zvezi z ugotavljanjem njihovega dejanskega števila dobimo podatek o nekaj deset tisoč žrtvah jasenovškega taborišča, na strani 222 pa kar o 700.000 žrtvah.

Vida Deželak-Barič

Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945/1954. Zbrala in uvodno besedilo napisala Darinka Drnovšek. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2000, 386 strani, ilustr. (Viri št. 15)

Na začetku kratkega zapisa o objavi temeljnih dokumentov o delovanju vodstva Komunistične partije Slovenije je treba ugotoviti, da gre za objavo dokumentov, ki kažejo s čim in kako se je Partija lotila 'oblasti' in kako jo je obvladala. Gre namreč za zapisnike (morda bi nekatere lahko bolj natančno označili za zapise) vodilnega partijskega organa - Političnega biroja, 'politbiroja' (po VI. kongresu ZKJ novembra 1952 Izvršnega komiteja), ki je bil tisti organ, ki je določal razmere in odločal o politiki v Sloveniji v času t.i. partijske države, ko je bilo zlitje partije in države v personalnem smislu ('personalna unija' partijskih funkcij in državne oblasti) največje. O čemer se je razpravljalo in kar je bilo sklenjeno na politbiroju, se je odražalo v življenju države in njenih državljanov. In objavljeni zapisniki (zapisi) nazorno kažejo, kaj in kako so o posameznih življenjsko pomembnih vprašanjih razpravljali tisti, ki so vodili partijo in državo v obdobju t.i. revolucionarnega etatizma ali administrativnega socializma.

Avtorica zbirke virov oziroma urejevalka Darinka Drnovšek, arhivistka Arhiva Republike Slovenije, ki skrbi za gradivo nekdanjega Zgodovinskega arhiva CK ZKS, zato na začetku svojega predgovora ugotavlja, da pri odločitvi za objavo ni potrebna posebna utemeljitev. Ta je jasna: predstaviti z avtentičnimi dokumenti - na tak način so tudi objavljeni z vsemi tipkarskimi in jezikovnimi 'napakami' vred (jasno ni le, ali so 'tiskarski škrti' in napake v natisnjem tekstu tudi 'posnetek' originala) - kako je partija obvladala državo, celotno življenje v njej, od kadrovskih vprašanj, kdo bo vodil katerega od partijskih in državnih organov, do vsebinskih odločitev. Avtorica opozarja na obliko oziroma način pisanja zapisnikov; ti so bili sprva rokopisne beležke v zvezek, kar je pomenilo zahtevnost glede objave, kasneje pa so pisani s pisalnim strojem.

Pri tem je treba povedati, da iz delovanja politbiroja slovenske komunistične stranke ni mogoče razbrati prav tistih ključnih dogodkov oziroma dogajanj, ki so v zgodovini znana in opredeljena kot ključna in značilna za t.i. komunistični režim pri nas; tako ni v dokumentih domala nič (vsaj vsebinskega ne) o agrarni reformi, nacionalizaciji, informbiroju, dachauskih procesih, o samoupravljanju itd. O vsem tem je v objavljenih dokumentih bolj posredno povedano. Tako izvemo "o vprašanjih in problemih" odnosov z VKP(b) in z ZSSR resnično na kratko iz informacije Edvarda Kardelja, podane na seji politbiroja 6. marca 1948 v dveh